

Янка Маўр: рамантык і гуманіст

«...яму споўнілася б Сто гадоў.
Назваю гэтую лічбу з пачцівай прапісной літары. І ў той жа час думаю, што ўсім, хто блізка і добра ведаў Маўра, зусім не было б нечакана і дзіўна, калі б раптам сёння на такую прадстаўнічую ўрачыстасць заявіўся раптам ён сам...», — прызнавалася ў сваіх згадках пра Янку МАЎРА Алена ВАСІЛЕВІЧ. Так можна было б напісаць і пра самую мінулагоднюю стогодавую юбілярку — паважаную Алену Сямёнаўну, якая не дажыла да даты «з пачцівай прапісной літары» ўсяго нейкіх два гады...
10 траўня-мая ў непаўторнага Янкі Маўра — 140-гадовы юбілей. З гэтай нагоды мы і публікуем згаданы артыкул 40-гадовай даўнасці.

Алена ВАСІЛЕВІЧ

Янка Маўр...

Да самай глыбокай старасці — а ён пражыў восемдзесят восем гадоў — усімі сваімі ўчынкамі Янка Маўр нагадваў хлапчука-свавольніка. Ва ўсім і заўсёды нечаканы выдумшчык і фантазёр, ён і псеўданім сабе выбраў не тутэйшы (настаўнік географіі, Іван Міхайлавіч Фёдараў) — Маўр. Гэта, ні на чыё іншае ў беларускай літаратуры непадобнае імя (сярод нашых жытніх палеткаў, сінявокіх азёр і задуманых дуброў і гаёў), мела дзіўную прыцягальную сілу і так нязвычайна зманьвала сваім нетутэйшым зместам: Маўр... Ды і амаль усе першыя кнігі Янкі Маўра былі таксама пра далёкія-далёкія краіны: Новая Гвінея, Інданэзія, Вогненная Зямля, Кітай, Цэйлон, Італія... Адтуль жа з'явіліся і яго дзіўныя героі, якія адразу ж і на ўсё жыццё паланілі дзіцячую душу і ўяўленне.

...Біяграфіі Янкі Маўра ніхто не ведаў, ён яе не пісаў, і ніхто яе не друкаваў нідзе, і таму кожнаму, хто чытаў яго кнігі, уяўлялася, што піша іх нейкі чужаземец, а калі не, то пэўна ўжо нейкі славуты вандроўнік. І якое ж было дзіва, калі выяўлялася, што Маўр

ніколі не плаваў па Ціхім акіяне, ніколі не вандраваў і не бачыў тых далёкіх краёў, якія ён апісаў так дакладна і падрабязна, што нават і надта спакушаныя вандроўнікі не верылі: як — свае кнігі Маўр пісаў у Мінску, «на галубятні», у адным з дамоў на Новамаскоўскай вуліцы?

Паслухаем, як расказваў пра тую «галубятню» і пра той час свайго знаёмства з Янкам Маўрам Аляксей Якімовіч:

«Дабірацца да Маўра трэба было праз доўгія цёмныя вышкі. І я заўсёды баяўся, каб не разбіць упоцёмку лоб аб стаякі. Упершыню на гэтай «галубятні» я ўбачыў энцыклапедыю Бракаўза і Эфрона, кнігі вядомых падарожнікаў Міклухі-Маклая, Белінгсгаўзэна, Кука, Галаўніна і іншых. Сюды ж прыходзілі пісьмы і пакеты з фатаграфіямі ад эсперантыстаў усяго свету...».

Сакрэт поспеху і выключнай папулярнасці Маўравых кніг абумоўліваўся тым, што задоўга да таго, як у літаратуры з'явіўся пісьменнік Янка Маўр — усе гэтыя кніжкі маляваў у сваім уяўленні, выношваў іх, расказваў сваім вучням на ўроках і толькі потым ужо, праз гады, напісаў таленавіты настаўнік географіі Іван Міхайлавіч Фёдараў.

Іван Фёдараў, будучы Янка Маўр — семінарыст Панявежскай настаўніцкай семінарыі

...А хіба яго ўласнае жыццё было менш цікавае, чым тэя кнігі, якія ён напісаў? Каб упэўніцца ў гэтым, трэба прачытаць яго аўтабіяграфічную аповесць «Шлях з цемры». Яе не назавеш дзіцячай або толькі творам для дзяцей. Яна цікавая і павучальная аднолькава як для дзяцей, так і для дарослага чытача. І напісана яна так, што будзеш чытаць яе, не адрываючыся, як займаальную прыгодніцкую кнігу.

Янка Маўр нарадзіўся ў 1883 годзе 28 красавіка (10 траўня па новым стылі) у латвійскім горадзе Лібава (цяпер Ліепая), куды ў пошуках лепшай долі накіраваўся яго бацька, беззямельны беларускі селянін, адстаўны салдат руска-турэцкай вайны... Захаваліся звесткі (і на іх спасылаўся і Аляксей Якімовіч у сваёй прадмове да збору твораў Янкі Маўра), што да салдацкай службы бацька Маўра меў прозвішча Ільін... «Але,

відаць, нейкі вайсковы пісар у спешцы не дапісаў прозвішча салдата Міхаіла Фёдаравіча Ільіна, і ён стаў проста Фёдаравым. Гэтае прозвішча і дасталося сыну».

Лёс не быў прыхільным да будучага пісьменніка. Стэльмах («колавых спраў майстар» — Рэд.) Лібаўскага порта, бацька Янкі Маўра памёр вельмі рана, і маці з сынам вымушана была вярнуцца назад у родную вёску Лебянішкі. (У аповесці «Шлях з цемры» яе назва Гнілушкі.) Там і прайшлі яго дзіцячыя гады. Адтуль і «пайшоў ён у людзі». Зарабляючы падзёншчынай — хто што дасць за работу, абы толькі было чым накарміць і прыкрыць сына — добрая самаахвярная маці здолела, аднак, першай з тых паньных Гнілушак аддаць свайго 9-гадовага сына ў навуку, у пачатковую школу. Адважылася паслаць яго аж за трыццаць пяць вёрст ад дому...

У 1895 годзе Янка Маўр скончыў пачатковую школу і здолеў паступіць у Ковенскае рамеснае вучылішча. «Здолеў», зноў жа, толькі дзякуючы звысілы намагаванням і клопату свае маці.

Гады вучэння ў рамесным вучылішчы былі, бадай, самымі змястоўнымі, самымі цікавымі ў біяграфіі пісьменніка. Тут ён упершыню ў жыцці адкрыў для сябе дзівосны свет Кнігі — свет Мастацкага Слова. Гэты свет здзівіў і захапіў яго, і ён ужо не мог марыць ні пра што іншае, як толькі пра далёкія незнаёмыя краіны і захапляльныя падарожжы па слядах славытых герояў Жуля Верна, Майн Рыда, Фенімора Купера... Затым у яго адбылася і запаланіла яго стрэча з апавяданнямі Тургенева «Запіскі паляўнічага!» Ён чытаў без

Янка Маўр у 1923 годзе

разбору ўсё, што трапляла пад руку: Дарвіна, Маміна-Сібірака, Купрына, Буніна, Гарына-Міхайлаўскага, Максіма Горкага...

У 1899 годзе, нарэшце, было скончана і рамесніцкае вучылішча. Матчына мара здзейснілася! Яе сын выйшаў у людзі!.. Аднак падмайстру па слясарнай справе месца працы па тым часе не знайшлося, і ён застаўся тым, кім быў і да: нікім і нічым — бяспраўным і бяздомным Іванам Фёдаравым...

І зноў кланялася бедная маці і каму толькі не служыла яна, каб уладкаваць адзінага свайго сына... І слесар-падмайстар паступіў «на казёны кошт» у настаўніцкую семінарыю ў літоўскім гарадку Панявежыс.

У семінарыі Маўр ужо больш свядома арыентаваўся ў рэлігійных і сацыяльных пытаннях, чытае нелегальную літаратуру, знаёміцца з рэвалюцыйнай моладдзю... Даведаўшыся пра яго «неблагодзеінага», начальства выключала Янку Маўра з апошняга курса, а паліцыя бярэ з яго падпіску больш не паказвацца ў семінарыі сярод студэнтаў, каб не ўплываць на іх норавы і паводзіны. Усё гэта разам узятая азначала толькі адно: дзверы школы перад Іванам Фёдаравым былі зачынены... І ўсё роўна, працягваючы сваю палітычную самаасвету, ён настойліва рыхтуецца і да здачы экзаменаў экстернам таксама за курс семінарыі.

І калі здаў усё ж экзамены, яму было прысвоена званне памочніка... усяго толькі памочніка (!) настаўніка. Вышэй узяцця перашкаджала рэпутацыя палітычна «неблагодзеінага...». Ад гэтай рэпутацыі ён, аднак, не збіраўся адмаўляцца: і калі ў 1906 годзе ў Мікалаеўшчыне па ініцыятыве Якуба Коласа сабраўся першы нелегальны з'езд настаўнікаў, сярод удзельнікаў гэтага з'езда быў і памочнік настаўніка Іван Фёдараў...

(NB ад Рэдакцыі. Праўнучка пісьменнікаў Янкі Маўра і Якуба Коласа Васіліна Міцкевіч у сваіх успамінах «Пісьменнік, эсперантыст, медыум і "геніяльны дзед" Янка Маўр» згадала аб тым перыядзе: «Настаўніцкі з'езд стаў самай яркай падзеяй у дакастрычніцкай біяграфіі Івана Фёдарова. Удзельнікі з'езда падтрымлівалі добрыя адносіны і пасля. У фондах Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа ёсць фотаздымак 1926 года, які свед-

Янка Маўр — памочнік настаўніка пачатковай школы ў мястэчку Новае Места (Літва)

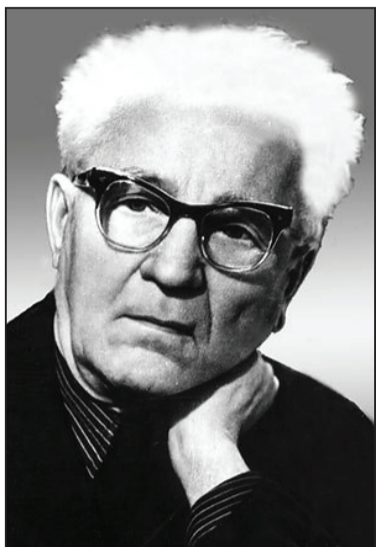
Настаўнік Мінскай прыватнай гандлёвай школы Янка Маўр з жонкай і дзецьмі

Янка Маўр: рамантык і гуманіст

«Заканчэнне.
Пачатак на стар. 2

чыць аб сустрэчы настаўнікаў — удзельнікаў нелегальнага з'езду праз 20 гадоў пасля яго. Настаўніцкаму з'езду Янка Маўр прысвяціў артыкулы «Сорак гадоў назад» і «Як я пазнаёміўся з Якубам Коласам». Сваю ролю ў гэтай падзеі ён лічыў вельмі сціплай. Нелегальны настаўніцкі з'езд знайшоў сваё адлюстраванне і ў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях». Прата-тыпам аднаго з герояў — Івана Тадорыка, чалавека з «выдатнымі здольнасцямі», — быў Іван Фёдарай.

З тых часоў паміж прадзедамі завязалася сяброўства, якое яны пранеслі праз усё жыццё. Падчас Вялікай Айчыннай вайны Якуб Колас перажываў цяжкія гады эвакуацыі ў Ташкенце, Янка Маўр — у Алма-Аце. У лістах пісьменнікі дзяліліся сваімі перажываннямі, творчымі планами, марамі, радасцямі і горам. Якуб Колас падтрымліваў Янку Маўра не толькі маральна, але і матэрыяльна. Так, ён выслаў яму грошы, якія патрабавалі за навучанне малодшай дачкі Янкі Маўра — Наталі. Пасля вайны яна стала нявесткай Якуба Коласа, бо ўзяла шлюб з яго малодшым сынам Міхасём. Такім чынам Якуб Колас і Янка Маўр парадніліся.)

Янка Маўр у 1960-я гады

вывучыць урокі на заўтра). Потым ты прачытаў другую кніжку Янкі Маўра — «Сын вады». А потым ужо і зусім «дарослую» — раман «Амок». (Прычым ты не ведаў яшчэ, дзе трэба правільна ставіць націск у гэтай незразумелай назве, і чытаў яго — і падсвядома так ён і застаўся ў цябе на ўсё жыццё — як «Амок», а трэба «Амок»... (Магчыма, тут у папярэднія публікацыі была адрукоўка, бо тады, згодна з беларускай арфаэпіяй, мусіць гучаць — «Амак». — Рэд.))

Раман «Амок» быў першым раманам для дзяцей. У аснове яго ляжаць гістарычныя падзеі — захоп галандскага вайсковага карабля «Саардам» і паўстання яванскага народа супраць каланізатараў на востраве Ява ў 1926 годзе.

...Ну, а што яшчэ пакінуў Янка Маўр сваім чытачам?

Ды цэлую бібліятэку!..

Разам з Маўрам у дзіцячай літаратуры тэматыка не проста пашыралася, — яна выйшла далёка за берагі звычайна нацыянальных з'яў і вобразаў. Маўр прыйшоў у дзіцячую літаратуру яшчэ і як першаадкрывальнік новых жанраў. Напрыклад — навукова-папулярнага жанра — яго апавесць «Чалавек ідзе». Усімі, без выключэння, дзецьмі (ды і не толькі дзецьмі — дарослыя таксама) любімы прыгодніцкі жанр бліскуча выявіў сябе, як у яго «экзатычных» творах. Пра якія гаворка ішла вышэй, гэтаксама і ў яго славутых «Палескіх рабінзонах» — кнізе пра характа і багацце беларускага Палесся, пра мужнасць, адвагу і высакароднасць яго людзей, яго галоўных герояў — хлапчукоў Мірона і Віктара. «Палескія рабінзоны» экранізаваліся — іх глядзелі, імі захапляліся з экрана не адны дзеці.

Аповесць «ТВТ» («Таварыства ваяўнічых тэхнікаў»).

(*NB ад Рэдакцыі.* «ТВТ» сюжэтна пераклікаецца з вядомым савецкім творам Аркадзія Гайдара «Цімур і яго каманда». На гэтай падставе вульгарызатары 30–40-х гадоў, якія крытыкавалі «ТВТ», напярэды аўтара ў перайманні Гайдара. Аднак аповесць «Цімур і яго каманда» была напісана на шэсць (!) гадоў пазней за «ТВТ» Янкі Маўра.)

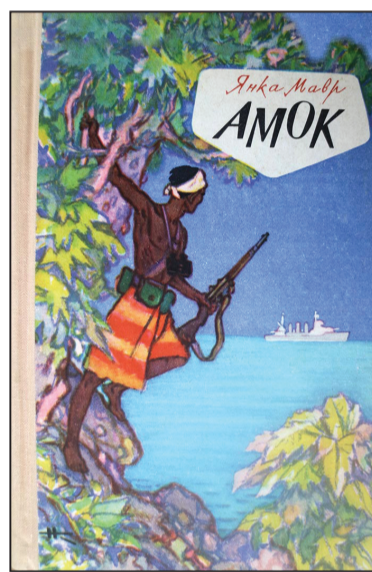
Давайце на хвіліну прыпынімся і пагартаем старонкі гэтай аповесці. Пачытаем і ўспомнім, хто ведаў і памятае Маўра, само гучанне Маўравага слова, яго гумар, гарэзліваю ўсмешку яго прыжмураных вачэй, якія, здавалася, бачылі людзей, свет і жыццё наскрозь. Паслухаем Маўрава слова:

«Загаманіў свет і падзяліўся на дзве часткі.

— Вось гэта я разумею! — казалі ў адной частцы свету. — Цяперашняя моладзь не будзе гэтакія бездапаможнай, як мы. Усё сама зробіць.

А ў другой частцы свету чуліся іншыя галасы:

— Ну, калі мужчыны пачнуць панчохи цыраваць ды кашулі да таць, а жанчыны прымусы ды боты рамантаваць, тады парадку

самалёты рамантуюць і лётаюць у космас... А мужчыны таксама набылі сабе небяспечнае, сур'эзнае і заўсёды надзейнае становішча: хто, скажам, цяпер узначальвае ўсе самыя што ні на ёсць жаночыя справы і заняткі на той ці іншай кандытарскай або галантарэйнай нашай «Камунарцы» або «Камсамольцы»? Вядома ж, майстры — мужчыны!..

Паўтару яшчэ раз: пасля Маўра засталася цэлая бібліятэка кніг. «Шлях з цемры», «Аповесць будучых дзён», «Фантамабіль прафесара Цылякоўскага», кніга апавяданняў «Слёзы Тубі», п'есы. Пераклады, публіцыстыка, палітычныя памфлеты і фельетоны...

І яшчэ адна неацэнная заслуга Янкі Маўра — гэта яго палыманая ініцыятыва і падтрымка ў стварэнні кнігі «Ніколі не забудзем», напісанай самімі дзецьмі, якія выцёрпелі жахі фашысцкіх канцлагераў і няволі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Ніколі не павінны забываць гэтыя пакуты дзяцей, павінны ведаць і памятаць пра іх — усе людзі на зямлі. У імя таго, каб яны не паўтарыліся ў другі час, з іншымі дзецьмі.

У гэтым быў галоўны сэнс кнігі беларускіх дзяцей «Ніколі не забудзем».

Янка Маўр, як не кожны з дзіцячых пісьменнікаў, умеў радавацца дзіцячаму шчасцю. У яго ёсць і апавяданне пад такой назвай — «Шчасце»...

Хлапчуку маці купіла новую шапку. І вось ён ідзе, перапоўнены сваёй дзіцячай радасцю, і не ведае, як і каму раскажаць пра яе. А раскажаць хочацца ўсім! Кожнаму стрэчнаму хочацца раскажаць пра яе: «Глядзіце, якая ў мяне шапка!».

І вось адным такім стрэчным быў якраз аўтар гэтага апавядання, таксама шчаслівы чалавек — у той дзень прыветна свяціла сонца і так звінелі птушкі ў небе, і смяліся травы і кветкі!..

І вось яны параўняліся, два шчаслівых чалавекі, прыпыніліся і паглядзелі адзін аднаму ў вочы, чакаючы кожны яшчэ і нейкіх незвычайных слоў...

— Якая ў цябе цудоўная, брат, шапка! А казырок як блішчыць! — здагадаўся і не стрымаў свайго захаплення старэйшы...

— Гэта мама мне купіла! — яшчэ больш заззяў малодшы і подскакам, доўга яшчэ азіраючыся, далей паімчаў на «бязразовым кані» — па раздольнай дарозе свайго дзяцінага бязмежнага шчасця.

Я чула гэтае апавяданне з вуснаў самога Янкі Маўра некалі ў нашых Каралішчавічах (пісьменніцкім ДOME адпачынку непадалёк ад Мінска. — Рэд.), яшчэ да таго, як яно было апублікавана. І трэба было бачыць, якім шчаслівым, як дзіця, ён адчуваў сябе, сам раскажваючы пра тую выпадковую шапку!

Думаю, што толькі такім і мог быць пісьменнік, які ўсё свае кнігі напісаў дзецьмі і пра дзяцей.

За працоўным сталом

...Я належу да таго пакалення людзей, чыё дзяцінства кнігі Маўра поўнілі шчаслівым жыватворным захапленнем ад нечаканых адкрыццяў і пазнання незнаёмага дзівоснага свету.

Па падручніку геаграфіі, з указкай у руцэ, калі на ўсю амаль сцяну карты — што тут казаць? — мы не заўсёды ўмелі беспамылкова знайсці, «адкрыць» у бясконца далёкім Ціхім акіяне гэтакія ж далёкія і невядомыя астравы, як, скажам, Ява, Барнэо, Цэлебес, Суматра... Якое гучанне...

Знаходзілі — не знаходзілі, але звінеў званок з урока — і на гэтым навука і адкрыцці канчаліся...

І вось аднойчы, у адзін са шчаслівейшых дзён твайго жыцця, раптам са школьнай бібліятэчнай паліцы знілі і падалі табе ў рукі ўжо як зусім даросламу чытачу кнігу «У краіне райскай птушкі»... Ты адолеў яе за адзін дзень і вечар (дзеля ісціны заўважым, зусім забыўшы

Божа мой, ты чытаў, ты забываў усё на свеце — і перад тваім узрушаным уяўленнем так выразна і так бачна з'яўляліся твая ж самыя астравы і краіны ў Ціхім акіяне, якія на ўроку геаграфіі, поўзаючы па карце, ты шукаў гэтак падоўгу і не заўсёды знаходзіў іх... А яны ж — вось яны былі! Ява, Барнэо, Суматра...

...Але ў кнігах Янкі Маўра ты не проста знайшоў гэтыя астравы і гэтыя краіны — там ты адразу ж і адшукаў сабе сяброў. І сам стаў адданым сябрам гэтых цёмна-скурах, адважных, высакародных людзей. Стаў здольным сам пайсці ім на дапамогу, а калі трэба, дык і на смерць — у барацьбе за Праўду, Волю і Роўнасць усіх людзей на зямлі...

Кнігі Янкі Маўра знаёмілі беларускіх дзяцей (ды і не толькі дзяцей беларускіх — яны перакладаліся на мовы народаў СССР і ў замежных краінах) з жыццём і барацьбой за незалежнасць народаў Інданэзіі, Цэйлона, Новай Гвінеі.

І ў адпачынку